

A SZOMBATOSOK IRODALMI MARADVÁNYAI ÉS VALLÁSOS NÉZETEIK.

A „szombatosok“ vagy „zsidózók“ elnevezés alatt a XVI. száz végén és a XVII-ik elején egy külön vallásos felekezet alakult volt Erdélyben.¹⁾ A felekezet törvényesen soha sem ismertetett el, sőt még türve is csak kevés ideig volt, annyira, hogy nyilvánosan alig állott fenn 50—60 esztendeig. E rövid élet azonban nem maradt gyümölcs-telen a magyar irodalomra nézve, mert a felekezet tagjai, s köztük különösen a tudós Péchi Simon, vallásos elveiket igyekeztek írásban is kifejteni. Mindamellet, hogy a felekezet ellen indított tervszerű üldözés, pusztítás irodalmi termékeiket sem kimélte meg, igen szép számú magyar nyelven írt munka jutott birtokába korunknak.²⁾

¹⁾ L. Ker. Magvető III. IV. köt. Kőváry László jeles cikkeit stb.

²⁾ A ma ismert nevezetesebb szombatos codexek:

A szombatosok énekes könyve. A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtárban. Kézirat. Ismertette Kriza János. Uj magyar muzeum 1851—2.

Péchi Simon írásai. Kolozsv. unitár. főisk. kt.

Péchi Simon zsoltárai. A magy. tud. akademia birtokában. Ism.: Lugossy József. Uj magy. muz. 1850—1.

Szombatosok zsoltáros könyve. Székelykereszturi unitárius gymn. könyvtárában a Jakab Elek-féle könyvek közt.

A szent atyákból kiszedegetett tanulságok. Péchi Simontól. Ilyen című könyv ma, tudomásom szerint, nincsen, vagy hol van, nem tudom, de az bizonyos, hogy volt egy példányban a székelykereszturi unitár. al gymnasium könyvtárában. Ezt kétségbevonhatatlanul bizonyítja a nevezett könyvtár „Lajstroma“, mely 1865-ben az E. K. Tanácsnak küldetett fel. (107—1866. E. K. T. t. jk. szám.) A Ker. Magvető X. köt. 45—49. lapjain néhai Kriza püspök ugyan e cím alatt közölt volt szemelvényeket. Gondos összehasonlítás után arról győződtem meg, hogy a közlemény nincsen az ismert s fenn megnevezett könyvekből véve, s hogy tehát ebből kellett hogy közöltessék. A kereszturi könyvtárnak abból az évből kiadási naplója nincsen s így a kivétől megbizonyosodni nem lehet, habár erősen óhajtandó volna, hogy e becses „codex“ visszakerüljön. A főiskolai könyvtárba került egy pár iv másolatban a Simén-féle könyvtárral, de ennek írása nem régi.

Szombatosok régi könyve. A kol. unitár. főisk. kt.

Lássuk először is a „Szombatosok régi könyvét“, mely ismertetve még nem volt. Ezt a közönséges czímet ez érdekes collectio „igen nevezetes ritkaság“ megjegyzés hozzáadásával valószínűleg valamelyik könyvtárnoktól kapta. Mi nem is keresünk mást, hanem egyenesen hozzálátunk ismertetéséhez. A „szombatosok régi könyve“ ivrét s a táblák kézírásos leveleit is számítva, összesen 60 levél. A papir nem egyféle. Az idő és használat nyoma erősen látszik rajta. Őt első levelének tetemes része elvásott és letöredezett, a többi is nagyon viseltet. Szerencsére a legtöbb helyen olvasható s a hiányzó részek is utángondolhatók. Sok kéz munkája látszik rajta itt-ott, de a főbb részeket hatnak tulajdoníthatom. Hogy az írók csakugyan a szombatosokhoz tartoztak, az az iratok tartalmából elég világosan megállapítható. A különböző darabok szerzési ideje legtöbbszörre meghatározhatatlan.

A könyv táblájába befoglalva egy negyed oldalon az üdvösséget és a szent életet definiálja egy író. E kéz írása az egész könyvben nem fordul elő többször. A szöveg egész terjedelmében a következő:

„Miben áll az üdvesség? Felelet: Először ebben, hogy ember csak az Atya Úr Istent ismerje egyedül teremtető Istennek lenni. Teremtését és minden akaratját tudni kell az Istennek. Az mit megtiltott mind távoztatni kell, az mit parancsolt, mind meg kell cselekedni teljes életében hűséggel.

Más Rész. Micsoda az szent élet? F. Az hogy ember szüntelen rettegéssel félje az Istent, mind látásban, hallásban, beszédben, csak az mi jó és tiszta, azt kövesse, indulatját mindenben mindennütt, és mindenkor arra bírja és igazgassa sziligséggel ¹⁾ Istent szolgálja bőséges tiszteletekkel éjjel, nappal, mindenféle jokat bösegesen cselekedjék és ezekben holtig naponként inkább inkább bővölködjék.

(Isteni) tiszteket csak az Isten törvénye (szerint tegyen és senki) olyat ne tartsen (a mi az Istennel vagy az ellen vagy az Isteni szerzésében is ugy tartsa el se vegyen belöle)

És utolszor: Ugy szeresse(nek) kész legyen Istenért megutálni még az ő mag kész szándékkal akarattal legyen alázatosan h Istenhez. ²⁾“

A Codex tábláján van a többek között egy ima, mely tartalmából ítélve valószínűleg szintén a szombatosok irodalmához sorozható. Egész terjedelmében közöljük, még pedig az eredeti írásmóddal megtartásával:

¹⁾ Szelidséggel.

²⁾ A nem közlött szavak kiolvashatlanok, a zárjelben levők olvasása kétes.

„Uram aldot legyen a te neued minden üdöben, aldi megh münköttys az te zent nevedert Uram en Istenem, ki uagi mü nekünkys giarlo bünösökk̄ uagi kegielmes attiank es megh valtonk, hatalmas fölseges Ur Isten, es dicsierunk tegedett Uram, Uram ne hadgi ne hadgi ha-nem laez hozzank, halgasd megh a mü köniürgesünkött z: z. az s se-regekk̄ Ura,

Anno Millesimo sexcentesimo decimo, septimo, a Nato Chrsto-15 die mensis Januarij.“ A mint az utóbbi s ugyanazon kézből való megjegyzésből világos, ez ima 1617-ben íratott. Vajjon eredeti szerzemény-e, vagy másolás, bizonytalan. A „Szombatosok régi könyvének“ a táblájára felfordított gula alakjában tiszta kerek betűkkel s kifogástalan szerkezettel van írva. Lehet, hogy valaki, mint saját szerzeményét, ez üresen talált lapon megörökíteni óhajtotta. Hogy ez az író szerette a nevezetesebb gondolatok és események lejegyzését, bizonyos abból is, hogy a könyv hátsó táblája első oldalát szintén beírta a következő nevezetes jegyzéssel:

„Eössi András beteg agiaban monda,
Sok diczieretekkel az Istent alda,
Telljes eleteben felmagasztala,
Kiert veghetetlen iokat talala.

„Eössy Andras iambor ember volt migh eltt ez földön s az ln̄ megh aldotta erette, Iambornak Iambor emlekezeti vagion holta utanis. Latornak Lator, mint hogi maga is Lator volt eleteben. Anno Millesimo sexcentesimo decimo septimo, a Nato Christo 15. die mensis Januarij.“ Az írás kelte ugyanaz, mint a megelőzőé: 1617, de az a sajtóságos, hogy a könyvben közölt „Az üdvessegnek utara tanító ének“ után később s egészen más kéz írásával az Eössi Andras mondása (négy sorban) szóról-szóra idézve van, mintha ezzel azt akarta volna jelezni, hogy Eössi azt az éneket mondotta beteg-ágyán. Ugyane kéz írásában még két hasonló rövidségű jegyzés fordul elő.

Már most érdekes volna tudni, hogy Eössi András csakugyan „Az üdvösség utara tanító éneket“ mondotta-e beteg ágyán, mint ezt az író sejtenei engedi. Én nem tartom lehetetlennek, mert a mint később meglátjuk, erre tartalmánál fogva alkalmas volt, de kétségesse teszi előttem az, hogy az ének 28 négysoros vers,* a mit beteg ember alig mondhatott el. Ennél valószínűbb tehát, hogy ez a versbe foglalt megjegyzés azt a rövid imát illette, a melyet fennebb egész terjedelemben közöltünk. E mellett bizonyít az, hogy mindkettő

ugyanazon kéz írása, hogy a könyvben a táblán, ugyanazon iv szembe levő oldalain fordulnak elő.

A könyv tábláján belől következő első lapon több helyen elő nem forduló irással eme tájékoztató szavak állanak:

„Az Istennek és az ő szent Fíának az Jesus Chrsk üsmeretiről és az szent I(élekről) való igaz értelemről ugyan ezen könyvbennis ide alább igaz és tiszt ságok irattanak és szedegettettek ki az szent irásokból avagy az bibliából, (me)lyekből azuagi az kikhől világosan meg értheti az ki érteni akarja az üd-(vössé)gnek igaz fundamentumat.

Azért summája vallásunknak ez hogy szent irás kívül az Isten felől és az ő akarattia felől nem kell szollani 17. c.

1. Az Isten felől ezt valljuk, hogy valóságbanis és szám szerint is egy ki az Ur Jesus Christusnak szent Attia Istene és csak ezt hisszük egyedül imádandónak lenni.

2. Valami vagon mind látható, mind láthatatlan, mindeneket az Isten teremtett hat napokon.

3. Az Isten ez világot az emberekért teremtette, az embert ő m(agáért).“

Később a fennebbi sorok után jegyezték: „Fordítsd ez levelet olvaso uram s az másik felén meg o ez vallás summájának az többit is.“ S ha oda fordítunk, ott 8 pont alatt összefoglalva találjuk: „(Az emb)ert Isten a maga hasonlatosságára teremtette (érte)lemmel és az egyéb állatokon való birodalommal, hogy ezért (az) emberek félnek ötet mint Urokat, és mint Attiokat tisztelnék és szeretnék.

Az Isten az embernek mindenről törvént és rendtartásokat adott oly kötés alatt hogy ahoz semmit ne legyen szabad tenni se abban ne legyen szabad elvenni.

Ezeknek megtartásában rendelte Isten embernek örök életét, és meg nem tartásában örök veszedelmét.

(Lá)tván az Isten az emberben az romlottságot, az bünösnek is büne bocsánatjára penitentiát rendele, de ily okkal hogy többször bünt ne cselekegiék.

Ez okkal az Isten minden üdőben az Embert kegyelmebe be vötte és be veszi jövendőben is személyválogatás nélkül és így választott mindenkor, és így választ népet magának.

(Egy) ilyen nép neveztetett igazán Isten gyülekezetinek mindenkor. Ez kívül pedig minden népek ördögh fiaiának és gyülekeze-

tinek neveztettenek, most is azonképpen Isten törvénye elváltozhatatlan és örökké megmaradandó.

Az Isten az igaz profetának esmeretit ebben helyeztette az ki ezekre tanítja az népet és az ki ezeknek minden czikkelyit helyén hagyja.

Az Isten az szent király nemből, az Dávid magvából rendelt szabadító királyt, mindennél szentségesb embert ki az (fel)feszítettett Ur Jesus Christus.

(Ez által) rendelte Isten, hogy minden romlandóságot és (minden) fogyatkozást megéjtsen.

. Isten nem csak Embereknek hanem Angyaloknak is rendelte, és mind holtaknak eleveneknek ítélő bírájává rendelte Isten, hogy ez által ezen törvényt szent léleknek erejével embereknek szüvökbe be írja és ezt Uj Szövetségnek nevezte.

5.) Drágalatosb és díjsősegesb az uj szövetség az ónál képpen s evvel is hogy az O szövetség tentával iratott (táb)lákra és könyvbe, az uj pedig az szübe szent lélek által.

6. Az Christusis ő magát Isten igaz követének és Messiasának lenni evvel mutatta meg hogy az Isten törvényit nem rontotta, hanem annak még csak egy ponttiát is erősítette hogy bé kell tölteni. Az Apostolok is mind egy tanitnak hogy az törvénynek még cselekedői igazak Istennek előtte.

7. Az Apöstolok ideiebeli mosogatást is valljuk hogy Iste(ntől) volt rendelve, az elmúlt bünökből való meg tisztu(lás)nak bizonságára, és az szent léleknek elvételére va(ló) készültre. De miképpen hogy az szent léleknek o(n)tása csak az Apostolokat illette Christus után, azonképpen az mosogatás is csak őket illette.

8. Az ar vacsoraiát is szentséges dolognak valljuk az Christus és az Apostolok ideiebeli rendtartás szerint és az Christus eljövételiről való emlekezetre.

De ez még fejihetetlen ²⁾ életü embernek való.“

Az előbbi levél első oldalán van egy idézet és egy ima: „Az Istennek tulajdon egy voltáról eleget találnak Psaiasnak 44 és 45. 46. ban. Étel előtt való hálaadás: „Örök mindenható ki nem nézted az mi gyarló bünös voltunkat, hanem az égnek harmatjából és az

¹⁾ A közlött részek a levél jobb oldalán vannak s a szakadozottság miatt a kezdőbetük nem vehetők ki, valamint az itt kezdőtől sorszámokat megelőzők sem.

²⁾ Feddhetetlen.

földnek zsirjából tartod és táplárod az te bűnös és gyarló fiadat. Ugy legyen minn örökkön örökké Amen.“

„Áldott Ur-Isten kiért műis azt mondjuk egy szüvel és egy szájjal szent, szent, szent a seregeknek Ura Istene mind örökké, ugy legyen.“

„Eössi András étel előtt mondotta másnak meghatta hogyha ugy akarunk, hogy az Isten megáldjon műis . . . “

Ezután két ének és egy zsoltár következik. Ezekről később lesz szó. Most lássuk a gyűjtemény egyik fő részét :

„A z s z e n t I r á s P a n a s z o l k o d á s a Azok ellen, kik vakmerősegből, auagi uilag zereteti miatt, uagi az emberi gonozságnak ualami egieb okai miatt őket megutálták.“

E munka 11¹/₂ folio levél. Irása, mint már a czimből kivehető, tiszta, jó és helyes, tartalma érdekes és fontos. A Panaszolkodás célja az, hogy elmondja, miképpen támadták meg a szentírást a sophisták és más pogányok, s bebizonyítsa, hogy a szentírás, mint nem is a Mózes, hanem Isten műve egyöntetű, igaz és megdönthetetlen. Az irásban három részt különböztethetünk meg, u. m. az : Előljáró beszédet, a tárgyaló és befejező részeket. Irályát érdekessé teszi hogy a szent Irás személyesítve van s így áll saját maga védelmére.

Tartalmát röviden a következőkben öszszegezhetjük. Az Irást kezdettől fogva sokan nem értették s azért sok ellenségei voltak, kik az Urat nem ismerték s az irást félremagyarázták. A hoszszu tűrő Isten nem büntette meg még, de az idő nincsen mессze. „Most én előtökbe mutatom az kigyónak és ördögnek csalárdságát, ki arra hajtot benneteket hogy engemet meg utalliatok: Vegyétek jól eszettekbe, és az bűnnek közepéről térjete vissza az életnek utára, most mig üdötök vagyon hozzá!“ Miota a kigyó elesábitotta az embert hogy ne hidjen az Ur szavának azóta volt sok Epicurus, sőt még a választott népben is Zádok, ki a feltámadást tagadta s elvont tőlem sokakat. Erre az irás szava imez : „Ha én Szent irás igaz nem vagyok, hát ugy Isten sincsen, mert más Isten soha sem szólott, mint hogy nem volt, hanem hogy csak ez az egy volt Isten, csak ez egy szólott, mert én kívülem nem mutathatják szavát, én vagyok az ő szava.“

Csak ez egy Isten mondotta azt magafelől, hogy ő teremtette e világot egyedül, miatta teremtette „s mind monta azolta hogy ő az. Ha én ő szava nem vagyok, hát nem monta, ugy hát nincs honnan megtanni hogy vagyon ő, és így az te hazugságod szerint nincsen Isten.“ Ez állítást azzal indokolja, hogy az Istent olyannak hirdetik,

a ki „nem érez, ide alá az földre nem szol, gondot nem visel, nem bánt senkit, hanem csak vesztegségben vagyon, meg sem haragszik.“ Már pedig az ilyen Isten nem létező.

Az írás Isten szava és igaz. Hogy igaz, azt bizonyítja a józan ész (prudencia), melyet még a hamis is elismer; s bizonyítja az, hogy régi, s ha ezt tagadná valaki, akkor tagadnia kellene azt is, hogy Aristoteles s más bölcsek voltak. De az írás igaz azért is, mert Isten szava s nem a Mózes írása. S a könyv emez okoskodása nevezetes, a mennyiben a betűszerinti íbletést bizonyítja be a maga sajátos módja szerint. Mózes nem irt magától, hanem Istentől, nem is nevezte a magáénak, hanem Istenének, s nem is írhatta, mert Ábrahámától Krisztusig minden idő folyása meg van írva, minden kihagyás nélkül. Ez írást ember nem írhatta, „csak három caputot én bennem ki lött volna, ki volna az világon oly okos ember, ki conformálni tudott volna.“

A szövetséget nem Mózes kötötte, hanem általa kötötte Isten, a népet nem Mózes mentette ki, hanem Isten, a hegyen nem Mózes szólott, hanem Isten általa.

A sophisták azt mondják, hogy ez a törvény csak olyan, mint a Mahometé. Ez sem áll, mert azt a népet Isten nem szerette, mint a zsidót, azok jövődölése nem teljesült be, azok elhagyhatók, de ez az emberek szívében van, mert Istené, ezt nem lehet elhagyni.

Mintegy kilencz levélen tartó positiv bizonyítgatás után gúnyosan így védekeznek: „Jollehet semmi ez, am bolondoskodjanak azok, tü igyatok, tanczoljatok, kaczagjatok, tellyes tehetségekkel valamit akartok mindent miveljetez, mind egy a jó és az gonosz, azé ez világ a ki élheti, valamennyi káromlást gondolhattok ellenem, és az mi az nyelvetekre jó mindent mongyatok, jobban jobban, mégis jobban, semit egy pontot se feljetez, így volt, így leszen örökké, eleget irtak, írnak, nincs vége az sok írásnak, csak a bohó népért szerzeték a religiót, de a kinek esze vagyon álljon úgy a mint szereti, az az ő része etc.“ Ugyane hangon folytatja hosszasan. A gúny éle kétségen kívül az ellenfél ama korábban már jelzett felfogására irányul, hogy az Isten tétlen és tehetetlen. Ez írásformát, bár szándéktalanul, a „Predikator“ könyvéből kölcsönözte.

A sophisták ellenvetései közül írónk tárgyalja még azt, hogy a bibliának még a nevét is nemrég találták fel; hogy az nem a legrégibb könyv; hogy olyant tanít a mi nem létezik, mint p, o. a pokol. Ez utóbbira azt kérdi, ha nincs pokol, miért van lelkifurdalás, s miért tér meg amnyi hitetlen élete végórájában?

Még egy nevezetes ellenvetés tárgyalását említjük meg. A sophisták azt mondják: „Az papasok, Lutteranusok, Calvinisták, Unitariusok, sidó hűtön valók, mind én belőlem Bibliából tartjak religiojokat, azért nincsen egy bizonyos religio!“ Ez sem erős ellenvetés — mondja — mert bizonyos, hogy egy dologról a hány ember annyiféleképpen okoskodik, s nem tiszta szívvvel tudakozódik a dolog felől. Pedig az írásban tisztán áll: „tartsd meg a parantsolatokat épen s azon kívül semmit külső, idegen dolgot ne kövess.“ Az egészét értik és vallják „csak a Krisztus személye felől kételkednek a zsidók“, de ez a vakságok nem hozott akadályt nekik az írás magyarázatjába. •

Végül mástól levélen. összegezi a már elmondottakat s más szavakban ismét meg akarja győzni ellenfeleit a szentírás igazságáról, ismét biztatja, hogy térjenek magukba, mert még tán megengesztehetik az Istent. „Ha pedig ki ördögi vakmerőségben megátalkodott, előtte az ut a hova indult.“ Ezek az író utolsó szavai. Most már érdekes volna tudnunk, ki volt ő s kik valának ellenfelei. Személye felől semmi adat írásában. Hogy zsidózó vagy szombatos volt, az eléggé bizonyos az egész írás tendenciájából. Czélja, ugy látszik az volt, hogy kimutassa, hogy hivei a legjobban uton járnak, mert az Írást, mint Isten szavát, mint Isten választottai értik és hiven magyarázzák. •

Nehéz volna eldönteni azt is, hogy a sophisták alatt kiket értett. Előttem kétségtelen, hogy személyes, illetőleg egykoru ellenfelekkel állott szemben. Az írás kelte, a könyvben előforduló évszámok, s a magyar szombatos irodalom virágzó kora tekintetbevételével 1620—30 tájára tehető.

„A szent Írás panaszolkodása“ dogmájához sok szó férhet. Már az alap, a biblia betűszerinti, vagy isteni ihletése oly értelemben, a mint a dolgozatban használja, ma túlhaladott álláspont. Az ihletés folytonosságát sem bizonyítja be eléggé. Czáfolatai ügyesek, de legtöbbször nélkülözik a bizonyítékot. Általában az írásnak nagy hiánya, hogy adatokra nem hivatkozik, hogy saját nézetei iránt éppen olyan elfogult, mint azok iránt, a melyeket czáfol.

Mind a mellett is tagadhatatlan, hogy egy érdekes irodalmi termékkel van dolgunk. A reformatio teremtette biblia imádás e kis dolgozatban azt kísérli meg, hogy az ó és új szövetség tanítását miképpen lehetne ugy hozni összhangba, hogy mind a kettő a judaismus szellemében tanítson. A kísérlet nem új, mert hisz már az

apostoli korban a jeruzsálemi vágyis Péter és Jakab féle keresztények, s azóta sokan, ugyanezre törekedtek.

„A szombatosok régi könyve“ ugyane tárgyról még egy más művet is tartalmaz ily czim alatt:

Az üdvösségnek Utára tanító ének ad notam.....
..... Alias: sirva kérlek vilagh állapotott.

Az ének 24 négy soros versből áll, s valósággal úgy tekinthető, mint „a szent irás panaszolkodása“ fő foglalatja, a mint tartalmából kitetszik a földi élet rövid, meg kell ismerni, hogy melyik vallás szerint lehet üdvözülni, a háromságos vallások vagyis a pápások, Lutherusok és Calvinusoké a lelkeket vakságban tartják; de az egy Istent vallóké sem jobb ennél: „emberi talalmánt ők is követnek az többivel egy hajóban eveznek“, igaz vallás: a Krisztus követése, Isten parancsa megtartása, a bűn kerülése, világ megvetése, jámbor élet. Üdvözül csak az: a ki megtér, fel nem fuvalkodik, Isten törvénye szerint él, „az ki Christust követi szent étellel, megkoronaztatik örök étellel, nem csallja meg magát mulandósággal.“

Záradékul utána van téve későbbi irással:

Eőssi András beteg ágyában monda stb. mint fennebb közölve van.

Sor szerint a törvény magyarázata következik némely nevezetes dologról, milyenek:

A vér ételről. A faggyu ételről. A magától megholt állat evéséről stb. Ez nem egyéb, mint az illető mózesi törvények kibővítése. Összesen 1½ levélre terjed.

Ezután egy oldal „Az apostoli igaz hitről“ czimű énekkel van elfoglalva, de erről szólunk később.

Most két zsoltáron van a sor:

Psalmus 145 és Psalmus 130. Mindkettő az eredeti héber szövegből van fordítva, csak hogy a másodikhoz a 135 végéről és a 136 elejéről egy néhány dicsőítő sor van toldva. Irodalmi tekintetből mindkettő megérdemelné a méltatást, mint jó és szép fordítás, de csak a következő 5½ oldalra terjedő elmélkedésre térhetünk ki. A szövegben jelezve nincs, de nézetünk szerint ez elmélkedés a két ének magyarázatául, vagyis az azokban foglalt észmék és gondolatok kifejtésére volt írva. Nem egyéb ez, mint a biblia szavaiból összeállított magasztalása az Isten hatalmának és dicsőségének. „Tied Uram az hatalom, az erősség, az tisztesség, az örökvalóság és az dicsiret.“ Nagy az Ur, ő teremtette az egek eget, a földet s mindazok seregeit, ő választotta el a tengert, hogy megszabadítsa Faraótól a népet, ő vezérlette irtalmasan a népet.

Az elmélkedés menete és nyelve illusztrálására közöljük a Mózes énekét, s összehasonlítás kedvéért szembe állítjuk vele a Károli fordítását 1608-ból.

A szombatos fordító.

Moz. II. 15. r. 1—18 v.

1. Akkor enekle Moses es az Israel fíaj, ezt az Eneket az Urnak mondvan: Eneklek En Az Urnak. mert gíózedelmesen nagi dolgot tselekedek,
Ki az lonat az rajta ílólvel egyítt az Tengerbe vete.
2. Az en erísségem dítsírcsem az Ur. mert í ó lón en nekem megl szabáditom.
í az en Istenem en ítet tíztelesem.
Az en Attíaimmakis Istene en ítet magaztalem.
3. Ur Hadverí. vítez Ur az í neue,
4. Az Pharaoh szekereít es szantalan sereget az Tengerben vete,
Az í valáztót fíó Hadnagíj az veres Tengerbe íttatanak
5. Az melj nízek írueníj el níjeltek íket.
Az meljsegresítte(nek)mint az kóuek.
6. Uram az te íob karod nágisagossa lít ez mostani tselekedeteddel.
Uram az te íob karod megl rontotta az mí ellensegíunket,
7. Es az te ellened tamadolozokat. nágisagosan fel forgattad.
El bótsattad az te haragodat, melj megl emeztette íket mint az pozdíoriát.
8. Az te orrodnak szeletól íszsze gííftettek az úizek,
Aztagbau rakattak az folío úizek.
Es az meljsegek megl aluttanak, az tenger kízepínek orueníjben
9. (Ezt látuan azt monda az ellensegh) utan megyek megl fogo megl verem es gazdag praedaval oztozom.
Szíuem szerínt bózzumat megl alom ráítok,
Kíj uonom fequíueremet, es az ennen kezemmel le uagom íket
10. (Ezenben) megl fualládaz te szeledet es el lepé íket az Tenger
El borulanak mint az ín az nagi szórníí uízen

Károli Gáspár 1608. kiadása. *)

Moz. II. 15 r. 1—18. v.

- Akkor Moses és az Izrael fiai ilyen éneketéneklének az Urnak, és mondanak: Éneklec az Urnak, mert ő nagyságos hatalmasságát megjelentette,
Az lovakat és az lovasokat az tengerbe veszté.
- Én erősségem és én enekem az Ur: mert engemet megszabadítá
Ez az én erős Istenem ezt diczérem
Ez az én atyámnak Istene. azért felmagaztalem őtet.
- Az Ur erős hadakozó: Ur az ő neve.
Az Pharaonac szekereít és az ő seregét az tengerbe vetette:
Az ő válogott hadnagyi az veres tengerbe merültek.
Az tengernek írvényi burították el íket
Az mélségbe szállottanak mint az nehéz kő.
Az te job kezéd Uram felmagaztaltott, az te nagy eríónc általa.
Az te job kezéd Uram megrontotta az ellenseget.
Ís az te nagysagodnac sokságában megrontottad az te ellensegedet:
Az te haragodat reájok boczáítottad, és elnyelé íket mint az pozdíorjít.
- Ís az te orrodnac szelének általa egybe gyultenec az vízec
Es az víznc folyási rakásba állottak.
Az tengernek kízepette még az mellyseges vízec ís megfagytanac.
Az ellenség azt monda: Utánoc mégyek, elérem íket, az nyereséget megoosztom,
Bételic azoknac gazdagságoeckal az én lelkem.
Felemelem az én fequíveremet, az én kezem elveszti íket.
Az te szeledet megíndítád, és az tenger beborítá íket,
Fenekre mentek mint az ín az nagy vízekben.

*) Megvan a kolozsvári unitárius főisk. kt.

11. Kitsoda az Istenek között, ollian Isten mint te uagi Uram?
Kitsoda ollian mint te Nagisagos az szentsegeben?
Rettenetes az Te ditsiretedben es ilien nagi tsuda teuó?
12. Kj nijutottad az te iob karodat.
Es el nijelte őket az föld.
13. Az te nepedet kedigh irgalmason vezerletted, azt az kit te megh ualtottal,
Es hoztad őket nagi erőddel az te szentséges lako heliedre,
14. Megh hallottak azt az nepek és megh rezkettenek.
Banatban estenek mind az Palestin földön lakok.
15. Megh remültének az Edom Had-nagij,
Es az Moab erőssit retteges es felelem fogta megh az te karodnak nagi Ereije niat. *)
16. *Hallgassanak minnijaiian mint az kóuek,
Migh kóztók által megien az te neped
Uram (mondom, migh az nep által megien) az kit te bírtal.
17. És az migh beniszed és plantalod őket az te öröksegednek hegien.
Kit magadnak lako helifl valasztottal.
Es szentséges heljnek bizonyított lennij. az te kezod Uram.
18. Az Ur uralkodik mind örökkön örökké. **)
- Kiczoda az Istenec között olyan mint te oh Uram?
Kiczoda olyan nagyságos szentséggel mint te,
Nagy félelemel diczerendő és czudálatos dolgoknak czelekedője?
- Kinyujtattad az te job kezedet, és elnyelé őket az föld.
- Elvezérled a te irgalmasságodnak általa ezt ez népet az mellyet megszabadítottal:
Elvezérled az te hatalmas erődnéköltala, az te szent lakó helyedre.
- Minekutána meghallyác ezt az népec megháborodnac,
Környülvészi az Palestinánac lakóit.
- Ackor megháborodnac az Edomnac fejedelmi,
Az félelem környülvészi az ő erősseit:
Az Canaannac minden lakósi ellan-kadnac az félelem miatt.
- Esic ő reajoc félelem és retteges, az te karodnac nagysága miatt megnémulnac mint az kövec
Az míg által mégyen ez te néped Uram, míg által mégyen az nép mellyet megszabadítottál.
- Béviszed őket, és meg plántalod őket az te örökös hegyeden,
Az helyen az mellyet készítettél oh Uram hogy ott lakozzál.
Az szent helyen mellyet a te kezeid megerősítettéc.
- Az Ur uralkodic mind örökkön örökké.

A szombatos fordítás, mint látható, nemcsak jobb a legtöbb helyen, hanem egyszersmind emelkedett is a mellett hiven zengzetesen visszatükrözi a héber költő gondolat-menetét.

Az Elmékedés, egész végig deistikus, vagy más szóval ótestamentumi felfogással magasztalja Istent a szent, dicső és mindenható teremtőt. Az elmékedést olvasva a hámulat, félelem, az isteni nagyság és az emberi kicsinység érzetével, a tartozó tisztelet és hála kötelességtudatával telünk el, de egyszersmind remegve tapasztaljuk, hogy mily kicsinyek, mily semmik vagyunk mi emberek. És azt kérdezzük, mit ér mind ez az isteni hatalom és dicsőség, ha ab-

*) Innen, bízhetőleg a másoló hibájából. egy sor kimaradt.

**) A szombatos fordítás szövegében a mai írásmódtól kevés eltérés van. Nyezetesebbek: ó = ő, z = sz. u = v, gi = gy. li = ly. ni = ny. gjj = gj, i = j. j = i.

ból egy parányi nem jut arra, hogy behegessze, a megtörődött, a kétségbeesett és elhagyott szív sebeit!

Ismét két ének következik. Az első:

Psalms XXIX. E s s ő i d e j é n m o n d. n o t: Egy lélekkel mostan.

Az ének a szent láda Jerusalemba vitele emlékére szól. Ez valamint tartalma a következőkből kitetszik:

Egész Israelt Dávid felgyűjté. Az szent ládát Sionban kíséré.

Sok féle vigassággal felvivé, örömében többi közt Istent így ditséré:

Sohul semmi oly hatalmas nintsen —

Semmi renden mint az Ur Isten

Fejet hajtson tehát ennek minden —

Engedje megh hogy csak ezé az dicsőségh legyen.

Az ének tizennégy két sorba irt versszakból áll, s a versszakok kezdőbetűibe a czim: E s s ő i d e j é n m o n d beléfoglalva. Ezt követi

Psalms XCVII Not: Az keresztienséghben, igaz vallas az hűtben.

K e z d e t e:

Az Ur immár király, kit minden nemzet ural népe közt méltósággal.

Pogányokon bir hatalommal kiket most igen vere mint erős vas pálcájával.

V é g e:

Az pogánt megh vere, Eghből az Ur rettenté, de szent hada segélle, ő magát nagj-urnak ielente, kilentzven heted notán, néppel király ezt enekelte.

E két ének után következő m a g y a r á z a t bevezető sorait idézzük:

„Jól'ehet itt is mostan kívántatnék az feljül meg irt fundamentumoknak némelyik részéről és magyarázatjáról írnom, de nem írhatok az szegénység miatt talám szinte olyan bővön az mint kívántatnék, mert egy nehány napja vagyon hogy nekem egy pénzem sem volt, azért ha ugyan kívántatik más könyvben meg vagyon írva. De mégis ha valamint kedvét találom az jámbor írónak, ket avagy három dolgokról mégis irok az mi lehet, melyeket igen szükségesnek itélek, miért hogy az emberek közül igen sokan sötétségben vannak és tévelygésben vadnak, ugy annyira, hogy még azt sem tudják hogy az szent Atyák, az szent propheták, az szent királyok, és az szent Apostolok is mind sidók voltanak. És az Ur Jesus Krisztus sidó nemből való volt, mint azt szent írás bizonyítja hogy Abrahannak magyából való és szent Dávid királynak nemzetségéből való.“

Könyvünk egyetlen helye sem mondott el csak enynyit sem írója egyéniségéről. Ime ebből megtanuljuk hogy az író gyakorlata az hogy egy-egy tételt felvévén azt vagy önmaga egy alakban, t. i. versben kidolgozza, vagy pedig a mások által írottakat megmagyarázza. De jelenleg akadályja van, még pedig hogy ninesen már régóta pénze: mentené hallgatását az is hogy fennebb más könyvben már írt e dolgokról. Ki lehet ez a magyarázó, vagy mint magát nevezi, író? Kétségen kívül zsidozó vagy szombatos mert csak ilyen indokolhatja irását azzal, hogy sok ember még azt sem tudja, hogy „az szent atyák, szent prophetak, az szent királyok, és az szent apostolok is mind zsidok voltak, és az Úr Jezus Krisztus is a zsidó nemből való volt.“ Mikor és hol írhatta? A mint maga mondja szegényes állapotában és pedig ha Pécsi Simont tekinthetnök ez írónak, azt mondanók hogy vagy hosszas utazása alatt írta vagy pedig hosszas fogságában. Az utóbbi sokkal valószínűbb, mert szombatosági elvei ily határozottan csak élete utolsó részében 1621—1630 ig tartó fogságában fejlődhettek ki. Vessünk egy rövid pillantást itt kifejtett dogmai elveire is.

☞ Az Istenről. Noha vannak sok Istenek és sok urak fenn a mennyben és alant a földön, mindazonáltal minékünk csak egy Istenünk vagyou, ki amaz Atya kitől mindenek vannak és teremtettek és egy közbejárónk ki az Úr Jezus (I Cor. 8r) — Atyám ez az örök élet hogy megismerjenek téged egyedül egy igaz Istennek lenni, és a Jezust a kit elbocsátottál, ismerjék Krisztusnak lenni. (Jan. 17. 3.) *)

Ezek s ezekhez hasonló idézetek alapján kimutatja hogy a Krisztus nem mondja magát fiu-Istennek, nem mondják az evangelisták, nem az apostolok, nem mondták régen sem Mozes sem a proféták. Az Atyát soha senki sem látta, az Úr Jezus Krisztus látható és tapasztalható volt mert csontja és husa volt. Azért nem azon Isten ki az Atya, mert az Isten lélek, a léleknek csontja és husa ninesen. (Luk. 24. r.)

A Jézusról ezeket szokták mondani: ma született, szabadító, Úr, Krisztus. Ezzel szemben a pápások nagy tévelygéssel azt vallják hogy az Atya állatjából örök idő előtt született, vagyis hogy két születése volt. Mások ismét Istennek, vagy az istenség második személyének nevezik. Mind ez ellenkezik az Irással s ellenkezik különösen a Jézus szavaival a ki is magát „emberek fiának“ mondja.

*) Különös figyelmet érdemel hogy a fordító így γινώσκωσι . . . ἐν αποστειλαζ ἡρωσὺν Χριστὸν mily értelmzéssel fordítja.

A s z e n t lélek az Írásban sehol sem mondatik Istennek. A szent lélekről azt mondja az Írás hogy száll te reád, galamb képében száll, megkörnyékez, szól, erősít, elszáll a testből és nem hal meg, ily tulajdonságok Istenre nem illenek.

Hogy mégis e következtetésre jőnek az emberek, azt írónk így magyarázza meg: „Az szent írásnak folyását, természetét, frasisát, constructióját, magyarázatját, annak semmi módját nem tudták, nem értették, minthogy soha nem is tanulták. Es az mint mondtam, mint-hogy az előtt is sok isteneket vallottak, hogy ilyen ígéket találtak az apostolok írásiban, hogy a Christus menybeli Isten fiának mondatik, mind magát éginék mondja lenni . . . Ők ezeket emberi gondolat szerint és amaz írásnak folyása szerint magyarázták, nem lélek szerint hanem úgy mint pogányok és világnak fiai azt végezték, hogy Istennek Isten fia van. És embernek ember fia.“ ¶

Az Isten imádása. Lélek az Isten és oly imádókat keres, a kik lélekből és igazságból imádják. Ez imádás csak az Atyához való, a mint ezt Jézus is tanítja. (Ján. 4.)

Jelen magyarázat utolsó szakasza a Luther Márton felfogásáról szól. Luther azt mondja, hogy Krisztus eleitől fogva az ember; nemzetségért és esetiért esedezett és közbe járt s közbe jár most is. Ez értelem hamis, mert ellenkezik a törvénnyel, ellenkezik a Messiás eljöveteléről való hittel. A közbenjáró Mózes volt régen, mikor a nép Egyiptomban volt, Krisztus később és pedig miután harmincz éves lett.

Luther hivatkozik arra, hogy a mikor az Isten a kigyónak azt mondá asszonyi állat magva rontja meg fejedet, akkor Jézusra hivatkozott. Ez értelmezés annyira téves, hogy ezt Calvin s mások sem így fogják fel.

A gyűjteményben van még egy ének:

Ps. C. (113) Arg t u m. U r l á t i d e. Nota: Josephnek megh modo Isten felől Uj hold ünnepén így emlékezzél.

Az énekben nyolcz versben a 113-ik zsoltár van feldolgozva nagyon kibővitve. A versfejekbe van foglalva: U r l á t i d e.

Az utolsó vers s a befejező megjegyzés:

Ezt minden új holdkor Isten nepe monda.

Gondviseléséről az szent Urat alda,

Az Igaz Istennek csak az Eggiét vallja:

Száz tizenharmadik énekében ezt hagyja. — Mivelhogy meg nagyon parancsolva Mozes negyedik könyvének huszon nyolczadik részében, hogy minden új holdnak első napja szentségesb legyen az köznapoknál avagy az Isten népe szentségesen élne.“

Ugyan e tárgyra vonatkozólag közli a 90 ik zsoltárt. Következik a magyarázat, mely több kis bevezető megjegyzéssel kezdődik s tíz levélre terjed.

A magyarázat főcélja az, hogy a szent írás szerint kimutassa, hogy Isten egy, s hogy tévednek azok, a kik a Jézust az Atyával egyenlő Istenné akarják tenni. Három és fél lapon az Isten imálandósága mellett szóló bibliai helyekét sorolja elé, hogy kimutassa, hogy az írás szava: (Máté 17. r. Márk 9 r. Luk. 9. r.) „Éz ugy mond az én szerelmes fiam, kibem énnekem az én kedvem betölt, ötöt hallgassátok“ nem követel imádást a Krisztus iránt. — Második helyen bírálja Ján 3 r. alapján amaz állítást, hogy „a Krisztus az élő Isten fija“ kimutatván, hogy az sem bizonyítja istenségét.

Ezután fordul azok ellen, a kik „Csak az Jezus Krisztus halálának érdemiben uetettek az ő üdvességeknék reménységét. Mit kell érteni a Krisztus halála alatt? Az írás azt mondja a Krisztusnak szenvednie kellett s így bemenni a dicsőségbe. De ez nem azt teszi a mit Luther mond hogy „a Krisztus különben nem lehetett volna az emberiség valtsága.“ Nem, sőt a Krisztusnak szükségképpen nem is kellett volna szenvednie, de ha különben nem lehet, mint a jó pásztor életét is oda adta, hogy megvédelmezze a juhokat a farkasok ellen. S itt azt is jól meg kell jegyezni, hogy ezt az áldozatot csak a saját idejebeliéért hozta „nem terjedétt tovább a Krisztus evangéliumának érdeme, hanem csak akkori népre kik annak hittének az apostolok idejében.“ Ez írás három oldalra terjed.

A még hátralevő írásokról és gondolatokról egy következő közleményben szólunk.

Boros György.

A BABYLONIAIAK TÁRSADALMI ÉLETÉBŐL.

Bertin G. angol tudós a legujabban felfedezett babyloniai táblák alapján sok érdekes adatot közöl a babyloniaiak társadalmi életét illetőleg.*) A legrégebbi okmányok visszavezetnek Hammurabi idejéig, ki 2120-tól 2075-ig uralkodott Babylonban Krisztus születése előtt. Jellemző, hogy ezekben az okmányokban az uralkodás van feljegyezvé, s nem az év; így a dátum valamely fontos esemény, mint egy csatorna megnyitása, valamely város elfoglalása, vagy vallásos nagy ünnepély megemlézése által van meghatározva. Az ilyen események ezen okmányoknak nem kevés történelmi becsét kölcsönöznek. Érdekes látni, hogy ama régi korszak népei mikép adnak el és vesznek házat, földeket, rabszolgákat stb; vagy valamely kegyes férfi vagy nő mikép ad ajándékot a templom számára, s milyen volt a törvénykezési eljárás.

Valamely üzlet megkezdésére alakult társulást „testvériség” szövetkezésének nevezték. E szövetkezés némely esetekben igen egyszerű. P. o. egy-egy táblán csak annyi van, hogy A és B ennyi és ennyi összeget összetettek üzletük tőkéje gyanánt. A pénz helyett némelykor föld, gabona vagy marha van említve. A Hammurabi uralkodása alatt a szerződések bonyolultabbak, s bizonyos vallási szertartások mellett történtek. Ugyanis a két szerződő fél a templomba ment a városi képviselőkkel, s megesküdtek, hogy egymáshoz hűségesek lesznek. Miután a pap a testvériség teendőiről való formulát felolvasta s a szertartás bevégeződött, a városi tanács egyik tagja beszédet tart a „két testvérhez” s erre az irnok a szerződési táblácskát a tanúk neveivel s pecsétekkel elkészíti. Természetesen egy ily szerződés kiállítására sokba került, mivel tetemes ajándékot kellett adniok a templom javára, a tanácsbelieknek s az irnokoknak. Ez az oka, hogy később, midőn a kereskedelem terjedettebb lett, a szerződési formálisokat egyszerűsítették.

A Hammurabi uralkodásától a Ninivebeli királyokig a magán táblácskák sorozata megszakad, s az assyriabeli uralom alatt is kevés van. Hanem a második korszakból nagyon számos táblácska ma-

*) Contemporary Review. febr. füzet 1886.